

DE Vernieuwe Volkscultuur?

Rik PINXTEN

De auteurs van deze studie beogen een grondig, ideologisch correct en wetenschappelijk verantwoord handboek voor de hedendaagse volkskunde te brengen. Dat is een grote ambitie, mede omwille van het politiek beladen verleden van deze belangrijke discipline. Een sfeer van heroriëntatie en vernieuwing hangt rond het boek, en die sfeer wordt reeds aangegeven door de titel van het boek. Men spreekt over 'volkscultuur', maar niet over volkskunde. In de plaats komt (in een ondertitel) de aanduiding de Nederlandse etnologie. In mijn opvatting is de bedoeling goed, maar de uitwerking blijft nog steken in een verouderd terminologisch en conceptueel kader. Ik verklaar me nader.

Etnologie

In de antropologie, die de laatste vier of vijf decennia een grondige zelfkritiek heeft doorgevoerd, is de term 'etnologie' nagenoeg volledig verlaten, omdat hij verwijst naar 'etnie', en dat is koloniale term die onterecht en dus wetenschappelijk aanvechtbaar populaties indeelde in 'biologische', 'raciale' of cultureel politiek onthoudbare entiteiten. Na de theorieën van F. Barth over etnische groepen en dito identiteiten weten we dat de reïficatie van 'etnieën' door de ideologisch geïnspireerde beschrijving van deelpopulaties in termen van hun onvervreembare eigenheden een reëel gevaar is van de hantering van een etnisch perspectief. In andere termen spreekt men van 'etnificering' van een groep of van een probleem. Dat wil zeggen dat een traditie wordt gekenmerkt door vermeende etnische kenmerken van de populatie, zodat een conflict tussen groepen of populaties meteen een etnisch conflict wordt (Rwanda, Joegoslavië). Het kwalijke aan deze benadering is dat de populatie(s) waarvan sprake beschreven

wordt als een geïsoleerd fenomeen, gestuurd door de eigenheid die intrinsiek en onvervreemdbaar zou zijn. Wat daarbij onveranderlijk uit het gezichtsveld verdwijnt zijn de grotere en de kleinere entiteiten, die hun creativiteit en eigen identiteiten kennen, en de dynamiek van het sociopolitieke bestaan. De kleinere entiteiten zijn natuurlijk de individuen (en kleine groepen) die hun creativiteit en eigen beleving voortdurend inbrengen in het sociale en politieke veld. Door de focus te leggen op 'etnie' wordt het individu ondergeschikt beschreven aan de communautiteit. Ongewild wordt daarmee een (vaag) communitarisme aanvaard. De grotere entiteiten zijn vertegenwoordigd door de grotere context: de grotere sociopolitieke en beschavingsverbanden, tot de geopolitieke structuren toe. Elke lokale eigenheid moet begrepen worden in de dynamieken die internationaal of mondiaal zijn, zeker in de huidige tijd. Ook dat perspectief ontbreekt in de etnologische focus, en dus ook in het boek. In tweede instantie moet men zich bezinnen over de structuur van de eigenheid die aan het etnische niveau wordt toegeschreven. In de literatuur over identiteit wordt nog al te vaak en wetenschappelijk volstrekt onhoudbaar uitgegaan van een intuïtie als zou de eigenheid van een volk in taal, religie, cultuur of politieke instellingen verankerd zitten als een erfelijke basis. In een zekere zin wordt zo een sociocultureel 'genotype' geprojecteerd in een populatie, dat de culturele uitingen ('fenotype'), stuurt en organiseert. Naast het feit dat deze redenering een merkwaardig gebruik maakt van evolutionaire intuïties en begrippen, stoelt ze ook op waanideeën, en niet op feiten. In het boek wordt in hoofdstuk 6 aangestipt dat het onderscheid tussen geschreven en dus historiserende cultuur aan

de ene kant en orale en dus ahistorische culturen aan de andere kant in de literatuur heeft postgevat (o.a. door het werk van Lévi-Strauss aangemoedigd). Dit is een terechte opmerking, die echter een duiding in een breder wetenschappelijke discussie behoeft. Waar de duidelijk koloniaal categoriserende aanpak van de volkskundigen tot de Tweede Wereldoorlog in het eerste hoofdstuk voorzichtig maar kundig wordt doorgelicht geeft het tweede hoofdstuk een aanzet tot 'dynamisering' van het beeld van volkscultuur. Hier (en enkel hier) worden de werken van De Certeau en Bourdieu aangehaald: laag- en hoogcultuur lopen door elkaar. Dit lijkt me een belangrijke aanzet, die echter niet opgevolgd wordt in de rest van het boek. Deze auteurs (naast vele anderen: Champagne, Wiewiorka, De Swaan, Dundes, enzovoort) beschrijven de identiteitsontwikkelingen van Europese volkeren in hun dynamieken, gesitueerd in de geopolitieke en in de microsociale veranderingen van elke tijd en elke lokaliteit. In mijn opvatting is dat wat de volkskunde (of de Nederlandse etnologie) zou moeten opnoemen. Uitdagend geformuleerd: de heemkunde moet geëmancipeerd worden uit de louter geïsoleerde beschrijving van universeel menselijke gedragingen en overtuigingen, gesitueerd in de lokale en in de geopolitieke contexten. Als afsluiting van dit deeltje wil ik nog benadrukken dat uiteraard het hanteren van deze of gene term (etnologie of iets anders) niet de steen des aanstoets kan zijn. Het is wel belangrijk om te beseffen dat het losrukken uit een eerder kwalijk verleden, waarvoor dit boek toch ook een aanzet wil zijn, bewust en grondig moet gebeuren. Dan is het nuttig te weten dat de termen 'etnische' en 'etnologie' een eigen verleden van (bij)betekenissen meeslepen, waartegenover een kritische houding meer dan nodig is.

Vergelijkend perspectief

In mijn opvatting kan de volkskunde (zoals alle cultuurwetenschappen) slechts een wetenschappelijk statuut verwerven, indien

ze systematisch vergelijkend wordt gedacht en uitgewerkt. We weten dat we de praktijken en producten van onze eigen cultuur bekijken doorheen de '(ver)'vormende lenzen van onze eigen culturele bril. We weten zelfs dat we diezelfde bril op houden wanneer we andere culturen bekijken, en zo de fout van het 'oriëntalisme' begaan: we projecteren categorieën van de eigen cultuur op de anderen, die we dan als vanzelfsprekend als mindere vormen van onszelf voorstellen (Said's kritiek op de cultuurwetenschappen, geformuleerd in de jaren '80). Het is slechts door de anderen in eigen categorieën te beschrijven en onszelf als een particuliere invulling van cultureel bezig zijn naast en op gelijke hoogte met die anderen te denken, dat we een vergelijkend perspectief opbouwen. Enkel door vergelijking kan een cultuurwetenschap het casuïstische niveau ontstijgen en in de ware zin tot wetenschappelijke (d.i. generaliseerbare uitspraken komen. In hoofdstukken 3 en 6 worden hiertoe aanzetten geboden. Hoofdstuk 3 bekijkt de intuïtie van onze streken (het westen?) als een bijzondere vorm van lokale culturele invulling: we hebben de neiging tot 'musealisering' van de materiële wereld, en deze cultuur is een sterk visuele cultuur met een iconisch karakter van een beeld, zelfs wanneer beelden voorwerp worden van marketing. Dit zijn zeer belangrijke analyses, lijkt me, zeker wanneer je ze zou plaatsen naast de perspectieven van andere culturen (zoals die in een vergelijkende studie van volkscultuur).

In hoofdstuk 6 worden de werken van linguïstische antropologen, naast de belangrijke folkloristische tekstitgaven behandeld. Ook hier ligt een ruwe nog onuitgewerkte visie op een vergelijkende studie voor. De auteur gaat zelfs zover om de nieuwe tendensen in volksverhalen, nl. de stadsverhalen, even aan te halen, zonder er evenwel verder op in te gaan. Onmiddellijk komt de recente literatuur van stadsantropologie me voor de geest (U. Hanerz, L. Lamphere en anderen) en verlang ik naar een plaatsing van het volkskundige

gebeuren in die nieuwe (geopolitieke) context. Gekoppeld aan die stadsantropologische studies en zeer relevant voor de volkskunde, ontwikkelt zich dan het veld van het multiculturalisme en de vormen van neoracisme die verwijzen naar culturele eigenheid van autochtone en andere populaties. Opnieuw meen ik dat een volwassen en vernieuwde volkskunde deze temata moet opnemen. Dat gebeurt in dit boek niet. Waar ik positief ben over de aanzetten in het boek, die ik citeerde, ben ik ronduit verwonderd over de traditioneel heemkundige en dus etnificerende benaderingen in hoofdstuk 5 (over sacraliteit) en 7 (over zangcultuur). Beide hoofdstukken ademen een onkritisch folkloriserende sfeer uit, die mijns inziens onrecht doet aan de huidige diversiteit en interculturele pluralisering. Meer dan dat is mijn mening dat die diversiteit en pluralisering niet enkel een hedendaags fenomeen zijn, maar zeer waarschijnlijk een eeuwenlang patroon in onze streken

vertegenwoordigen. In dat opzicht lijkt me dat hier kansen gemist werden.

Tot slot

Om een handboek voor volkskunde voor de volgende eeuw te zijn mist dit verdienstelijke werk volgens mij een aantal dimensies: een grondige integratie van stadsantropologie, van microsociologie en van politieke studies (van Habermas, Z. Bauman, over de Swaan en Beck, tot Bourdieu). Het vergelijkend perspectief dat de studies in dit domein van cultuurwetenschap tot wetenschappelijk aanvaardbare resultaten moet leiden is in enkele aanzetten te onderscheiden. De uitwerking ervan lijkt me een prioriteit om wetenschappelijke ernst te bereiken en om bovendien de kwalijke band met de historische ideologiserende studies (waarmee de auteurs duidelijk willen breken) definitief te kunnen doorsnijden.